

प्र क र ण २ रे
=====

संबंधित संशोधनाचा अभ्यास व प्रकाशित साहित्य
=====

प्रकरण २ रे

संबंधित संशोधनाचा अभ्यास व प्रकाशित साहित्य

- २.१ प्रास्ताविक
- २.२ संबंधित संशोधनाचा अभ्यास
- २.३ प्रकाशित साहित्य

प्रकरण २ रे

संबंधित संशोधनाचा अभ्यास व प्रकाशित साहित्य

२.१ प्रास्ताविक

मागील प्रकरणामध्ये संशोधनाचा विषय, विशिष्ट शब्दांच्या व्याख्यापु संशोधनाची गरज व महत्त्व, उद्दिष्टे, संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा या बाबी दिलेल्या आहेत. या प्रकरणामध्ये संबंधित संशोधनाचा मागोवा घेण्यासाठी अभ्यासकाने कांही संबंधित संशोधनाचा अभ्यास करून माहिती दिली आहे. तसेच कर्मवीर भाऊराव पाटील व रयत शिक्षण संस्था यांचेवर प्रकाशित झालेले साहित्य दिले आहे.

२.२ संबंधित संशोधनाचा अभ्यास

शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे साधन आहे. समाज सुधारणा होण्यासाठी समाजपरिवर्तन होणे आवश्यक असते. शासनकर्त्यांच्या धोरणामुळे समाज परिवर्तन होत असते. तसेच खाद्या व्यक्त्या आचार विचारामुळे व विशिष्ट कार्यामुळे समाजपरिवर्तन होते. महात्मा गांधी, महात्मा फुले, रविंद्रनाथ टागोर, स्वामी विवेकानंद, छत्रपती शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, संत गाडगे महाराज, कर्मवीर भाऊराव पाटील, कर्मवीर मामासाहेब जगदाळे इ. व्यक्तींच्या सामाजिक व शैक्षणिक कार्यामुळे समाज परिवर्तन झाल्याचे आपणास दिसून येते. शिक्षणामुळे समाजातील अनिष्ट चालीरिती, रूढी व परंपरा यावर परिणाम होत असतो. जातीभेद निर्मूलन, सहकार्याची जाणीव, अंधश्रद्धा निर्मूलन, राष्ट्रीय एकात्मता इ. गुण वाढण्यास मदत होते. वरील

व्यक्तींच्या विचारांचा व कार्याचा समाज जीवनावर कोणता परिणाम झालेला आहे याबाबत त्यांच्या कार्यावर अनेकांनी संशोधन केलेले आहे. त्यापैकी काही संशोधनाची माहिती अभ्यासकाने येथे दिली आहे.

(अ) डॉ. आर. ए. कडियाळ -

डॉ. आर. ए. कडियाळ यांनी कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या जीवन कार्यावर संशोधन केले आहे. त्यांचा संशोधनाचा विषय खालीलप्रमाणे होता.

"A CRITICAL STUDY OF THE CONTRIBUTION OF KARMAVEER DR. BHAURAO PATIL TO THE EDUCATIONAL THOUGHTS, PRACTICES AND DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE STATE OF MAHARASHTRA"⁹

वरील संशोधन प्रबंध पीएच्. डी. पदवीसाठी १९७९ मध्ये शिवाजी विद्यापीठास सादर केला होता. विद्यापीठाने त्यांना पीएच्. डी. ही पदवी दिली आहे.

कार्यपध्दती -

वरील विषयावर संशोधन करतांना डॉ. आर. ए. कडियाळ यांनी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केलेला आहे. प्रश्नावली व मुलाखती ही संशोधनाची साधने वापरली आहेत. अधिक माहिती मिळविण्यासाठी त्यांनी रयत शिक्षण संस्थेच्या अनेक शाखांना भेटी दिल्या. विविध शाखांचे अहवाल व रयत शिक्षण संस्थेचे अहवाल याचाही उपयोग त्यांनी माहिती मिळविण्यासाठी केला.

निष्कर्ष -

- १) शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे साधन आहे. म्हणून शिक्षण समाजाला मिळाले पाहिजे असे डॉ. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे मत होते.
- २) स्वातंत्र्य व राष्ट्रीय ऐक्यासाठी बहुजन समाजाला शिक्षण मिळाले पाहिजे.
- ३) शिक्षण हे कष्टाच्या मोबदल्यात मिळाले पाहिजे.
- ४) सर्व जाती धर्माच्या मुलांसाठी एकच वसतिगृह असले पाहिजे.
- ५) ग्रामीण भागाचा विकास शैक्षणिक संस्थांनी केला पाहिजे.
- ६) शिक्षणातून बौद्धिक व नैतिक विकास झाला पाहिजे.

(ब) व्ही. एस्. पोवार -

व्ही. एस्. पोवार यांनी छत्रपती शाहू महाराज यांच्या शैक्षणिक कार्याबाबत संशोधन केलेले आहे. त्यांचा संशोधनाचा विषय पुढीलप्रमाणे होता.

"A CRITICAL STUDY OF THE CONTRIBUTION OF RAJARSHI CHATRAPATI SHAHU MAHARAJA TO THE FIELD OF EDUCATION IN KOLHAPUR STATE"^२

वरील संशोधन प्रबंध एम्. फिल. पदवीसहानी सन १९८६ मध्ये शिवाजी विद्यापीठास सादर केला होता. व्ही. एस्. पोवार यांना विद्यापीठाने एम्. फिल. ही पदवी दिली आहे.

उद्दिष्टे -

- १) छत्रपती शाहू महाराजांनी खालील शिक्षणात केलेल्या योगदानाचा शोध घेणे.

- अ) प्राथमिक शिक्षण ब) माध्यमिक शिक्षण
 क) उच्च शिक्षण ड) स्त्री - शिक्षण
- २) छत्रपती शाहू महाराजांनी सुरु केलेल्या वसतिगृह चळवळीचा अभ्यास करणे.
- ३) छत्रपती शाहू महाराजांनी शिक्षणाचा जातीभेद निर्मूलनासाठी कसा वापर केला त्याचा अभ्यास करणे.

कार्यपध्दती -

ऐतिहासिक पध्दतीचा वापर या संशोधनासाठी केलेला आहे. संशोधकाने प्राथमिक आधार व दुय्यम आधार यांचा वापर केलेला आहे. छत्रपती शाहू महाराजांनी सुरु केलेल्या विविध संस्थांना भेटी देवून व्ही. एस्. पोवार यांनी माहिती मिळविली आहे.

निष्कर्ष -

- १) छत्रपती शाहू महाराजांनी मोफत व सक्तीचे शिक्षण सुरु केले.
- २) प्राथमिक शिक्षण सर्व जाती धर्मासाठी मुक्त केले.
- ३) शिक्षक - प्रशिक्षणास महत्व दिले.
- ४) माध्यमिक विद्यालयात शारीरिक शिक्षण सुरु केले.
- ५) हुशार विद्यार्थ्यांसाठी जातीचा विचार न करता विद्यावेतन दिले.
- ६) आर्थिक दृष्ट्या मागास विद्यार्थ्यांची राहण्याची व जेवणाची सोय केली.
- ७) मुलींना खास शिष्यवृत्त्या सुरु केल्या.
- ८) नेतृत्व शिक्षण देण्याचा प्रयत्न केला. गांव पाटलांना विशेष प्रशिक्षणाची सोय केली होती.
- ९) वसतिगृह काढण्यास आर्थिक मदत केली. जातीभेद न पाळणा-या वसतिगृहात महाराज खास अनुदान देत असत.

(क) के. के. यादव -

के. के. यादव यांनी कर्मवीर मामासाहेब जगदाळे यांच्या जीवन कार्यावर संशोधन केलेले आहे. त्यांचा संशोधनाचा विषय पुढीलप्रमाणे होता.

"सामाजिक शिक्षणासाठी कै. कर्मवीर मामासाहेब जगदाळे यांनी केलेल्या प्रयत्नांचा चिकित्सक अभ्यास."³

वरील संशोधन प्रबंध एम्. फिल्. पदवीसाठी सन १९८८ मध्ये शिवाजी विद्यापीठाने सादर केला होता. विद्यापीठाने के.के.यादव यांना एम्. फिल्. पदवी दिली आहे. वरील संशोधनाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

उद्दिष्टे -

- १) स्त्री-शिक्षण विषयक दृष्टीकोन कै. कर्मवीर डॉ. मामासाहेबांनी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
- २) विधवा व परित्यक्ता यांच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
- ३) अंधश्रद्धा व जातीभेद निर्मूलन करण्यासाठी केलेल्या कार्याचा अभ्यास करणे.
- ४) मुलांचा आहार व व्यायाम याबाबतचा दृष्टीकोन अभ्यासणे.
- ५) मुलामध्ये नेतृत्व गुण, सभाधीटपणा, श्रम करण्याची वृत्ती इ. गुण अंगी बाणाण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
- ६) शोतक-यामध्ये केलेल्या जागृतीचा अभ्यास करणे.
- ७) विद्यार्थ्यांच्या अर्थार्जनासाठी सुरु केलेल्या व्यवसायांचा अभ्यास करणे.

कार्यपध्दती -

वरील विषयावर संशोधन करताना के. के. यादव यांनी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे. प्रश्नावली, मुलाखती, संस्थांना भेटी, प्रकाशित साहित्य याद्वारे संशोधकाने संशोधनासाठी माहिती मिळविली आहे.

निष्कर्ष -

- १) स्त्री शिक्षणास मामासाहेब अत्यंत महत्त्व देत. मुलींच्या शिक्षणाबाबत पालकांचा दृष्टीकोन बदलणे आवश्यक आहे.
- २) विधवांनी विवाह करावा पण जर मुले असतील तर विवाह न करताच मुलांचे व्यवस्थित संगोपन करावे.
- ३) जातीभेद, वर्णव्यवस्था, अनिष्ट रूढी मामांना मान्य नव्हत्या. वसतिगृहात स्वयंपाकासाठी सर्व जाती जमातीतील स्त्रिया होत्या.
- ४) व्यायामाबाबत वसतिगृहात सक्ती असे.
- ५) नेतृत्व गुण व श्रमनिष्ठा वाढीसाठी वसतिगृहात खास प्रयत्न केले जात.
- ६) शेतक-यांवरील अन्याय दूर करण्यासाठी मामांनी शेतक-यांमध्ये जागृती केली.
- ७) गरीब विद्यार्थ्यांना अर्थार्जन करण्यासाठी विविध व्यवसाय सुरु करून त्यांना काम दिले.
- ८) मामासाहेबांची राहणी अत्यंत साधी व जीवन त्यागी होते.
- ९) विद्यार्थ्यांना शिक्षा झालीच पाहिजे असे मामांचे मत होते.

२.३ प्रकाशित साहित्य -

अभ्यासकाने कर्मवीर भाऊराव पाटील व रयत शिक्षण संस्था यावर प्रकाशित झालेले साहित्य अभ्यासले असून त्याची यादी खालीलप्रमाणे दिली आहे.

- १) डिंगणे झां. मा. कर्मवीर भाऊराव पाटील
भारती विद्यापीठ प्रकाशन,
सरंडवणे, पुणे-३०, ९ मे १९७१
- २) काटकर मा. भि. कर्मवीर भाऊराव पाटील, रयत
सावली, ९ ब केसरकर पेठ,
सातारा - १९८२.
- ३) काटकर मा. भि. कर्मवीर भाऊराव पाटील आठवणी
व विचार, ९ ब, केसरकर पेठ,
सातारा - १९७२.
- ४) काटकर मा. भि. रयत माउली कै. लक्ष्मीबाई
भाऊराव पाटील, कर्मवीर विद्या
प्रबोधिनी, रयत शिक्षण संस्था,
सातारा - १९७१.
- ५) पवार बा. ग. ग्रामीण शिक्षण चळवळीचे जनक
कर्मवीर भाऊराव पाटील
मातृभूमी प्रकाशन, वंदे मातरम्,
भरतीनगर पौंड मार्ग, कोथरुड,
पुणे - १९८७.
- ६) प्रा. नाईकवाडे अशोक संपादक, आधारवड (कर्मवीर भाऊराव
पाटील गौरवग्रंथ), दीपक प्रकाशन,
१०, यशोधन नूतन कॉलनी,
औरंगाबाद १९८७.

- ७) बं. पाटील पी. जी. संपादक, "कर्मयोगी" कर्मवीर
भाऊराव पाटील जन्मशताब्दी
निमित्त, सचिव, रयत शिक्षाण
संस्था, सातारा - १९८९.
- ८) प्राचार्य पाटील स्म. डी. संपादक, रयत शिक्षाण संस्था
हीरक महोत्सव स्मरणिका,
सचिव, रयत शिक्षाण संस्था,
सातारा, १९८२.
- ९) पाटील हि. ज्ञा. महाराष्ट्राचे कर्मवीर, वारणाखोरा
प्रकाशन, भादोले, ता. हातकणंगले
जि. कोल्हापूर.
- १०) प्राचार्य मगदूम आ. बा. आधुनिक शिक्षणाचे शिल्पकार
कर्मवीर भाऊराव पाटील,
सचिव, कर्मवीर विद्या प्रबोधिनी,
रयत शिक्षाण संस्था,
सातारा - १९८७.
- ११) डॉ. मॅथ्यू ए. व्ही.
मराठी अनुवाद
वाळिंबे वि. स. कर्मवीर भाऊराव पाटील
सचिव, रयत शिक्षाण संस्था,
सातारा - १९८८.
- १२) मंगुडकर मा. प. कर्मवीर भाऊराव पाटील -
प्रेरणा आणि फलश्रुति,
चित्रे बंगला, माडीवाले कॉलनी
१९९०, सदाशिव पेठ,
पुणे-३० - १९८९.

१३) डॉ. भोसले द. ता.

कुमाराचे कर्मवीर, कर्मवीर
विद्या प्रबोधिनी, रयत
शिक्षण संस्था, सातारा
१९८७.

१४) येडेकर बा. ना.

सेक्रेटरी, रयत शिक्षण संस्था
वाट्याल हीरक महोत्सव समिती
रयत शिक्षण संस्था, सातारा
१९८४.

१५) लोखंडे वसंत

कर्मवीर भाऊराव पाटील
व्यक्तिदर्शन, मोहनराव लोखंडे
उस्मा-इस्लामपूर, जि.सांगली
१९६४.

इंग्रजी प्रकाशित साहित्य

१) Dr.Kadiyal R. A.

Karmaveer Bhaurao Patil -
His Contribution to educa-
tion in Maharashtra.
Indumati Publication. 299,
R. K. Nagar, Panchgaon,
Kolhapur - 1987.

२) Dr.Kakrambe S. A.

Karmaveer Bhaurao Patil
Somaiya Publications Pvt.
Ltd. 172, Mumbai, Marathi
Granthasangrahalaya Marg,
Dadar, Bombay- 1983.

3) Dr. Matthew A. V. Karmaveer Bhauroo Patil
Secretary, Rayat Shikshan
Sanstha, Satara - 1979.

-:-

संदर्भ

- १) Dr. R. A. Kadiyal Karmaveer Bhaurao Patil - His Contribution to Education in Maharashtra. Indumati Publication, 299, R. K. Nagar Panchgaon, Kolhapur - 1987
Page No. V.
- २) V. S. Powar A Critical Study of the Contribution of Rajarshi Chhatrapati Shahu Maharaja to the Field of Education in Kolhapur State. M.Phil. (Education) Dissertation - Nov. 1986. Page No. 7.
- ३) के. के. यादव सामाजिक शिक्षणासाठी
कै. कर्मवीर डॉ. मामासाहेब
जगदाळे यांनी केलेल्या प्रयत्नांचा
चिकित्सक अभ्यास
एम्. फिल. (शिक्षणशास्त्र)
प्रबंध. मे - १९८८
पृष्ठ क्रमांक - ४.